

ปัญหากฎหมายในเครื่องหมายรับรอง¹

อาราดา คู่เจริญถาวร²

ตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 มาตรา 82 กำหนดให้การจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองนั้น เป็นไปตามบทบัญญัติว่าด้วยการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า กล่าวคือ เครื่องหมายรับรองต้องมีลักษณะบ่งเฉพาะ ไม่เป็นเครื่องหมายที่มีลักษณะต้องห้ามตามกฎหมาย เช่น เครื่องหมายที่มีความสำคัญต่อประเทศ ฯลฯ และไม่เป็นเครื่องหมายรับรองที่เหมือนหรือคล้ายกับเครื่องหมายรับรองที่บุคคลอื่นได้จดทะเบียนไว้แล้ว นอกจากนี้ผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรองจะต้องยื่นข้อบังคับว่าด้วยการใช้เครื่องหมายรับรองนั้นพร้อมกับคำขอจดทะเบียนด้วย ทั้งนี้ กฎหมายยังให้อำนาจนายทะเบียนในการตรวจสอบความสามารถของผู้เป็นเจ้าของเครื่องหมายรับรองในการที่จะรับรองสินค้าหรือบริการด้วย ซึ่งแตกต่างจากเครื่องหมายการค้าทั่วไปที่ไม่ต้องแสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะใช้เครื่องหมายการค้า³

เมื่อผลของการกำหนดให้ผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรองนั้นต้องแสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการต่อนายทะเบียน เครื่องหมายรับรองจึงมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากทรัพย์สินทางปัญญาอื่นๆ⁴ โดยเมื่อจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองแล้ว ผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรองสามารถโอน หรืออนุญาตให้ผู้อื่นใช้ได้ เพราะถือเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่ง และเมื่อมีการสมรสสามีหรือภริยาจะไปขอลงชื่อรวมในทะเบียนเครื่องหมายรับรองก็ย่อมได้ หรือเมื่อผลของการกำหนดให้ทรัพย์สินทุกชนิดที่ได้มาระหว่างสมรสเป็นสินสมรส ทำให้เมื่อการสมรสสิ้นสุดลงจะต้องมีการแบ่งสินสมรสตามที่ระบุไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ โดยเครื่องหมายรับรองเป็นทรัพย์สิน

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายในเครื่องหมายรับรอง โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร. ปภาศรี บัวสวรรค์ และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์จรัส เล็งวิทยา และรองศาสตราจารย์ ดร. กัลยา ตันศิริ

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

³จักรกฤษณ์ ควรพจน์, กฎหมายการค้าระหว่างประเทศ ว่าด้วยลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร และเครื่องหมายการค้า, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2559), หน้า 265.

⁴ไชยยศ เหมะรัชตะ, ลักษณะของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2562), หน้า 344.

⁵ไพโรจน์ กัมพูศิริ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครอง, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560), หน้า 203.

ประเภทหนึ่งที่มีราคา อีกทั้งยังทำหน้าที่รับรองคุณภาพสินค้าหรือบริการ และหน่วยงานที่เป็นผู้ให้การรับรองนั้น จะต้องควบคุมมาตรฐานและการบังคับใช้อย่างเข้มงวด เพื่อความปลอดภัยของผู้บริโภค ทั้งยังมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจภายในประเทศและระหว่างประเทศ

นอกจากนี้ตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 มาตรา 4 วรรคสองได้นิยามคำว่า เครื่องหมายรับรองไว้ว่า “เครื่องหมายที่เจ้าของเครื่องหมายรับรองใช้หรือจะใช้เป็นที่หมายหรือเกี่ยวข้องกับสินค้าและบริการของบุคคลอื่น เพื่อเป็นการรับรองเกี่ยวกับแหล่งกำเนิด ส่วนประกอบ วิธีการ ผลิต คุณภาพ หรือคุณลักษณะอื่นใดของสินค้านั้น หรือเพื่อรับรองเกี่ยวกับสภาพ คุณภาพ ชนิด หรือคุณลักษณะอื่นใดของบริการนั้น” เครื่องหมายรับรองจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมคุณภาพสินค้าหรือบริการเพื่อรักษามาตรฐานและความปลอดภัยของผู้บริโภคในสินค้าหรือบริการ ดังนั้นวัตถุประสงค์ของเครื่องหมายรับรองจึงมีไว้เพื่อต้องการรับรองสินค้าหรือบริการเพียงอย่างเดียว หากแต่เพื่อต้องการคุ้มครองผู้บริโภคในการที่จะตัดสินใจเลือกซื้อ หรือเลือกใช้บริการนั้นๆ ว่ามีคุณภาพตรงตามมาตรฐานหรือไม่ หากผู้ที่ใช้เครื่องหมายรับรองไม่ได้แสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการตามที่ระบุไว้ในข้อบังคับว่าด้วยการใช้เครื่องหมายรับรองต่อนายทะเบียน อาจทำให้สินค้าหรือบริการไม่ได้มาตรฐาน ผู้บริโภคเกิดความสับสนในสินค้าหรือบริการที่ได้รับการรับรอง ซึ่งการกระทำเช่นนี้อาจมีลักษณะเป็นการหลอกลวงต่อผู้บริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเครื่องหมายรับรองนั้นเป็นเครื่องหมายรับรองที่มีชื่อเสียงแพร่หลายก็อาจส่งผลกระทบต่อสาธารณชนจำนวนมาก เมื่อวัตถุประสงค์ของเครื่องหมายรับรองเพื่อคุ้มครองผู้บริโภคให้ได้รับสินค้าหรือบริการด้วยมาตรฐานให้ผู้บริโภคเกิดความน่าเชื่อถือในสินค้า หรือบริการที่มีเครื่องหมายรับรองประเภทนี้ การที่เครื่องหมายรับรองสามารถโอน หรืออนุญาตให้ผู้อื่นใช้ได้ การขอลดทะเบียนรวม หรือในกรณีที่เป็นสินสมรสเมื่อคู่สมรสหย่าขาดจากกันทำให้ทั้งชายและหญิงทั้งสองฝ่ายต่างก็มีสิทธิในเครื่องหมายรับรองนั้น⁶

จากการศึกษาทำให้ทราบว่าปัญหากฎหมายในเครื่องหมายรับรองอันเป็นทรัพย์สินที่มีลักษณะพิเศษ ต้องแสดงว่าผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรองต้องมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการ รวมไปถึงการพิจารณาคุณสมบัติของผู้รับอนุญาตใช้สิทธิในเครื่องหมายรับรอง และการพิจารณาคุณสมบัติของผู้รับโอนสิทธิในเครื่องหมายรับรอง ได้ดังนี้

1) การขอลดทะเบียนเครื่องหมายรับรอง นอกจากจะต้องเป็นไปตามบทบัญญัติว่าด้วยการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าแล้ว ผู้จดทะเบียนจะต้องแสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการ เครื่องหมายรับรองจึงมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากทรัพย์สินทางปัญญาโดยทั่วไป เช่น เครื่องหมายการค้า ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร

⁶ วัธ ดิงสมิธ, คำอธิบายกฎหมายเครื่องหมายการค้า, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2545), หน้า 173.

2) เมื่อได้รับความคุ้มครองและรับรองตามกฎหมายแล้ว ในขณะเดียวกันเจ้าของเครื่องหมายรับรองย่อมมีสิทธิที่จะใช้ หรืออนุญาตให้บุคคลอื่นใช้เครื่องหมายรับรองของตน ในขณะที่ผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรองจะต้องแสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการตามมาตรา 84 แห่งพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 แต่พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 มิได้บัญญัติถึงกรณีผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิต้องแสดงว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการ รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

(1) การอนุญาตให้ใช้เครื่องหมายรับรองนั้นไม่ได้ก่อให้เกิดสิทธิในทรัพย์สินแก่ผู้รับอนุญาตเป็นแต่เพียงการที่เจ้าของเครื่องหมายรับรองยินยอมให้ผู้รับอนุญาตสามารถใช้เครื่องหมายรับรองของตนเพียงในช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เจ้าของยังคงมีสิทธิเด็ดขาดในเครื่องหมายรับรองนั้นอยู่ สัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิเพียงแต่ทำให้ผู้รับอนุญาตสามารถใช้เครื่องหมายรับรองได้โดยไม่ละเมิดต่อสิทธิของผู้เป็นเจ้าของ แม้จะเป็นช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง และเจ้าของยังคงมีสิทธิเด็ดขาดในเครื่องหมายรับรองนั้นอยู่ จากที่กล่าวไปแล้วว่าเครื่องหมายรับรองมีลักษณะพิเศษต้องพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรองเป็นสำคัญ แต่พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ไม่ได้กำหนดว่าผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิต้องแสดงว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการ เหมือนดังเช่นผู้จดทะเบียนเครื่องหมายรับรอง โดยผู้อนุญาตให้ใช้สิทธิอาจกำหนดในข้อบังคับให้ผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิควบคุมมาตรฐานการรับรองเท่านั้น

สัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิโดยเด็ดขาดเป็นสัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิรูปแบบหนึ่ง โดยที่เจ้าของเครื่องหมายรับรองเองก็ไม่มีสิทธิใช้และไม่มีสิทธิอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้เครื่องหมายรับรองนั้น เมื่อพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ไม่ได้กำหนดว่าผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิโดยเด็ดขาดต้องแสดงว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการ ซึ่งจะขัดกับเจตนารมณ์เครื่องหมายรับรองที่ต้องรับรองสินค้าหรือบริการ และการคุ้มครองผู้บริโภค

(2) การอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้เครื่องหมายรับรองกับสินค้า หรือบริการ เมื่อผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิไม่ต้องแสดงต่อนายทะเบียนว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะสินค้าหรือบริการ จะเกิดปัญหาว่าเครื่องหมายรับรองในสินค้า หรือบริการจะไม่ได้มาตรฐาน และผู้บริโภคจะไม่สามารถตรวจสอบการรับประกันสินค้าและบริการ

3) สิทธิในเครื่องหมายรับรองดังกล่าวย่อมโอนสิทธิในเครื่องหมายรับรองที่จดทะเบียนแล้วได้ตามมาตรา 92 แห่งพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 โดยผู้รับโอนสามารถแสดงต่อนายทะเบียนได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการตามที่ระบุไว้ในข้อบังคับว่าด้วยการใช้เครื่องหมายรับรองนั้น และนอกจากนี้การโอนเครื่องหมายรับรองจะต้องทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อนายทะเบียน เมื่อเปรียบเทียบกับสัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิโดยเด็ดขาดแตกต่างกันเพียงเรื่อง

สัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิโดยเด็ดขาดจะมีกำหนดอายุของการใช้เครื่องหมายรับรอง แต่การโอนสิทธิจะไม่มีเรื่องระยะเวลาการใช้เครื่องหมายรับรองมาเกี่ยวข้อง แต่พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ไม่ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิไว้ ซึ่งจะขัดกับเจตนารมณ์หรือวัตถุประสงค์ของเครื่องหมายรับรอง

และจากศึกษาถึงการให้สิทธิของกลุ่มสมรสในเครื่องหมายรับรอง โดยศึกษาถึงการได้มาของเครื่องหมายรับรองที่ได้มาระหว่างสมรส และศึกษาถึงการแบ่งเครื่องหมายรับรองกลุ่มสมรสภายหลังหย่า

4) เครื่องหมายรับรองเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่งซึ่งแม้จะเป็นวัตถุที่ไม่มีรูปร่างแต่มีราคาและถือเอาได้ และมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและการค้า ซึ่งจากที่ได้กล่าวไปแล้วว่าการจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองในขณะที่ผู้จดทะเบียนจะต้องแสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการ

เมื่อเครื่องหมายรับรองเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งแล้ว การได้สิทธิในเครื่องหมายรับรองมาระหว่างสมรสย่อมเป็นสินสมรสตามมาตรา 1474 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และเมื่อสามีภริยาขาดจากกันต้องแบ่งสินสมรสคนละเท่าๆกัน แต่พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 มิได้บัญญัติว่าชาย หรือหญิงต้องแสดงว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการ ซึ่งการจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองของกลุ่มสมรส สิทธิของลงชื่อเป็นร่วมในทะเบียนเครื่องหมายรับรองของกลุ่มสมรส การแบ่งเครื่องหมายรับรองที่เป็นสินสมรสหลังหย่าอาจก่อให้เกิดปัญหาต่อผู้บริโภค เพราะนายทะเบียนไม่ได้พิจารณาว่าชาย หรือหญิงมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการตามที่ระบุไว้ในข้อบังคับ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) เมื่อชายและหญิงเป็นเจ้าของรวมในเครื่องหมายรับรองชายและหญิงย่อมมีสิทธิที่จะขอลงชื่อร่วมในทะเบียนเครื่องหมายรับรองสำหรับเครื่องหมายรับรองที่จดทะเบียนแล้ว หรือมีสิทธิที่จะขอจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองไม่ว่าเครื่องหมายรับรองนั้นจะได้จดทะเบียนแล้วหรือไม่ แต่พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ.2534 มิได้บัญญัติว่าสามี หรือภริยาต้องแสดงว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการ ดังนั้นเมื่อไม่ได้กำหนดเงื่อนไขคุณสมบัติพิเศษไว้ การใช้สิทธิที่จะขอลงชื่อร่วมในทะเบียนเครื่องหมายรับรองเพราะเมื่อทั้งชายและหญิงต่างมีชื่อเป็นเจ้าของเครื่องหมายรับรองจดทะเบียนแล้วการที่กฎหมายไม่ได้บัญญัติในเรื่องคุณสมบัติพิเศษทำให้ทั้งคู่ต่างก็ใช้สิทธิของความเป็นเจ้าของเครื่องหมายรับรองในการที่จะใช้เครื่องหมายรับรองได้โดยอิสระ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาตามมาว่ากลุ่มสมรสมีความสามารถไม่เพียงพอที่จะรับรองสินค้าและบริการ

(2) เมื่อหย่ากันแล้วชายและหญิงย่อมมีสิทธิที่จะขอแบ่งสิทธิในเครื่องหมายรับรองที่เป็นสินสมรสจากอีกฝ่ายหนึ่ง แต่เครื่องหมายรับรองนอกจากจะต้องมีลักษณะบ่งเฉพาะแล้วยังต้องแสดงได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการ ดังนั้นเมื่อไม่ได้กำหนดเงื่อนไข

คุณสมบัติพิเศษไว้ ทำให้ต่างคนต่างใช้เครื่องหมายรับรอง โดยที่ชายหรือหญิงอาจไม่มีคุณสมบัติพิเศษตามที่กฎหมายกำหนดเงื่อนไขตั้งแต่ข้อจดทะเบียนเครื่องหมายรับรอง

จากการศึกษาค้นคว้าปัญหากฎหมายในเครื่องหมายรับรอง ผู้ศึกษาพบว่าควรมีบทบัญญัติของกฎหมายเกี่ยวกับการพิจารณาคุณสมบัติของผู้รับอนุญาตให้สิทธิในเครื่องหมายรับรอง และการพิจารณาคุณสมบัติของกลุ่มสมรสในเครื่องหมายรับรองเพื่อให้การอนุญาตให้สิทธิและการพิจารณาคุณสมบัติของกลุ่มสมรสไม่เกิดปัญหาหรือขัดต่อเจตนารมณ์หรือวัตถุประสงค์ของเครื่องหมายรับรอง และเพื่อไม่เกิดปัญหาในการรับรองสินค้า หรือบริการที่ไม่ได้มาตรฐาน รวมถึงความปลอดภัยต่อผู้บริโภค ซึ่งผู้ศึกษาพบว่ามีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) เมื่อมีการให้ทำสัญญาอนุญาตให้ใช้สิทธิก็ควรมีการกำหนดเงื่อนไขและให้ผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิต้องแสดงให้เห็นว่าผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการต่อนายทะเบียน เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในการรับรองสินค้า หรือบริการที่ไม่ได้มาตรฐาน หรือทำให้ผู้บริโภคไม่ได้รับความปลอดภัยในสินค้า หรือบริการ โดยอาจเพิ่มเติมมาตรา 91 ของพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 เป็นว่า

“การอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้เครื่องหมายรับรองกับสินค้า หรือบริการของบุคคลนั้นจะกระทำได้อต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากนายทะเบียนแล้ว โดยผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิสามารถแสดงต่อนายทะเบียนได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการตามที่ระบุไว้ในข้อบังคับว่าด้วยการใช้เครื่องหมายรับรองนั้น โดยต้องทำเป็นหนังสือและลงลายมือชื่อเจ้าของเครื่องหมายรับรอง

ในกรณีที่นายทะเบียนมีคำสั่งไม่อนุญาตตามวรรคหนึ่ง ให้นำมาตรา 84 มาบังคับใช้โดยอนุโลม”

2) เมื่อมีการให้จดทะเบียนร่วมกัน การขอลงชื่อเป็นร่วมในทะเบียนเครื่องหมายรับรองของกลุ่มสมรส และการแบ่งเครื่องหมายรับรองที่เป็นสินสมรสภายหลังหย่าก็ควรมีการกำหนดเงื่อนไขและให้ชายหรือหญิงแสดงให้เห็นว่าชายหรือหญิงมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้า หรือบริการต่อนายทะเบียน โดยอาจเพิ่มเติมมาตรา 92/1 ของพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ.2534 เป็นว่า

“ในกรณีที่มีสามี หรือภริยาจดทะเบียนร่วมกัน หรือเมื่อนายทะเบียนเห็นว่าควรรับจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองให้แก่สามี หรือภริยาโดยมีเงื่อนไขว่าสามี หรือภริยาสามารถแสดงต่อนายทะเบียนได้ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะรับรองคุณลักษณะของสินค้าหรือบริการตามที่ระบุไว้ในข้อบังคับว่าด้วยการใช้เครื่องหมายรับรองนั้น

ในกรณีที่นายทะเบียนมีคำสั่งไม่อนุญาตตามวรรคหนึ่ง ให้นำมาตรา 84 มาบังคับใช้โดยอนุโลม”

เอกสารอ้างอิง

จักรกฤษณ์ ควรพจน์. กฎหมายการค้าระหว่างประเทศ ว่าด้วยลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร และเครื่องหมายการค้า. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2559.

ไชยยศ เหมะรัชตะ. ลักษณะของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2562.

ไพโรจน์ กัมพูสิริ. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 ครอบครัว. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560.

วัศ ดิงสมิธ. คำอธิบายกฎหมายเครื่องหมายการค้า. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2545.